

Літопис УПА. – Т. 46: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948 рр. Книга 3 / [ред. П. Потічний] – Торонто – Львів, 2007. – 842 с. 28. Літопис УПА. – Т. 49: Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943–1950 рр. Книга перша (1943–1947 рр.) / [ред. М. Посівнич, І. Гомзяк]. – Торонто – Львів, 2010. – 832 с. 29. Літопис УПА. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Літопис_УПА. 30. Рен С. Спогади про генерала Романа Шухевича / С. Рен // Літопис УПА. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – «Гарас Чупринка». Головний Командир УПА / [ред. П. Потічний, М. Посівнич]. – Торонто – Львів, 2007. – С. 223–233. 31. Симків Р. Курси медичних сестер у Долині / Р. Симків // Літопис УПА. – Т. 32: Медична опіка в УПА. Книга друга / [ред. М. Ріпецький]. – Торонто – Львів, 2001. – С. 335–337.

Роман Савицький

«ЛИТОПИСЬ УПА» КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ В ГАЛИЧИНЕ В ПЕРИОД НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941–1944 ГГ.)

В статті представлено огляд видання «Літопись УПА»; проаналізовані матеріали, розкриваючі особливості соціальних процесів на території дистрикту Галичина в 1941–1944 рр. Крім того, здійснено спробу диференціювати джерела на окремі групи, взявши за основу тематичний принцип.

Ключові слова: «Літопись УПА», українське національно-визвольне рухання, нацистська окупація, дистрикт Галичина, соціальні процеси.

Roman Savitskiy

«LITOPIS UPA» AS SOURCE FOR THE STUDY OF SOCIAL PROCESSES IN GALICIA IN A PERIOD OF NAZI OCCUPATION (1941–1944)

This article provides an overview of the content of the publication «Litopis UPA»; volume analyzed, revealing the features of social processes in the District of Galicia in 1941–1944. In addition, an attempt to differentiate the material into separate groups taking the thematic principle.

Key words: «Litopis UPA», Ukrainian national liberation movement, the Nazi occupation, District Galicia, social processes.

УДК 947.085.6

Ігор Дацків

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджуються втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни. В результаті аналізу історичних документів про знищення та вивезення архівних культурних надбань із нашої держави, з'ясовано, що імперські сили робили цю справу професійно та цілеспрямовано, переслідуючи свої корисливі загарбницькі цілі, щоб спотворити історичну правду і пам'ять народів, поставити під сумнів їх національну самобутність, державність та існування. Окреслено загальні масштаби трагедії втрати архівних фондів, а також маршрути їх переміщення та місця подальшого зберігання.

Ключові слова: історико-культурні цінності, архіви, документи, окупаційні установи, евакуація.

На порозі III-го тисячоліття нової ери, в добу творення незалежної української держави до важливих завдань її національного відродження відноситься невідкладне вирішення проблем виявлення та повернення суспільству історико-культурних цінностей, котрі впродовж століть вивозились та знищувались за межі нашої країни для того, щоб спотворити історичну правду і пам'ять народу, позбавити його національної самобутності права на державність, а відтак і саме існування.

Нашій країні судилося пройти тернистий історичний шлях, кожний етап якого позначений значними незворотними втратами національних історико-культурних надбань. Світові шедеври визначних художників, мозаїки, стародавні ікони, самобутні твори декоративно-ужиткового мистецтва, архівні документи, рукописи та стародруки, національні реліквії українського народу, козацькі клейноди – все це неоціненне багатство за різних обставин у певні періоди пограбовано, розкидано по світу, вилучено з наукового та культурного обігу, що вкрай негативно вплинуло на духовний розвиток українського народу, самоусвідомлення, самоутвердження себе європейською нацією.

В обширному реєстрі втрачених історико-культурних скарбів України особливо численним є перелік національних культурних цінностей, знищених або вивезених з території країни в період Другої світової війни.

Ця безпрецедентна в історії людства світового масштабу катастрофа спричинила руйнівні наслідки для цивілізації на нашій планеті. Людство усвідомило, яка хистка межа відділяє його буття від небуття, як незворотно втрачаються тисячолітні надбання світової культури.

У роки війни на території України загинув кожний шостий з її громадян. Понад 700 міст і 28 тисяч сіл цілковито зруйновано, втрачено 40 % економічного потенціалу. Небувалих збитків війна завдала українській культурі. Виявлені нові факти свідчать про те, що у протистоянні між двох тоталітарних режимів в ході реалізації нацистської імперської політики на окупованих територіях, з одного боку, і сталінської політики знищення історичної пам'яті підневільних народів, з іншого, історико-культурні цінності були приречені на винищення і забуття. Проблема визначення втрат історико-культурних надбань України недостатньо досліджена в українській та зарубіжній історіографії.

Нині, коли досліджуються «білі плями» в історії, насамперед ХХ ст., період Другої світової війни, і, зокрема окупація українських земель, не отримали належного висвітлення, сфальсифіковані ідеологічними штампами. Сьогодні виявлення масштабів матеріального і духовного спустошення, втрат історико-культурних цінностей України спричинених Другою світовою війною – один із важливих напрямів досліджень цієї страшної сторінки в історії нашої країни і цілого людства.

Відбудовано зруйновані міста і села, відроджено економіку країн, зазнає змін соціальна психологія європейських народів. Лише втрати історико-культурних цінностей дедалі гостріше нагадують нам про себе зруйнованими пам'ятками архітектури, порожніми полицями бібліотек та архівних фондів, скромними експозиціями музеїв, що значною мірою позначається на загальному рівні національної і вселюдської культури.

Одна з найскладніших – проблема пошуку об'єктивної достовірної інформації про долю українських культурних цінностей під час війни. Вже наближені спроби її дослідження свідчать про застосування за тоталітарного режиму замість ґрунтового виявлення всіх аспектів проблеми, усталеної практики декларативно-пропагандистського використання освячених політичним керівництвом колишнього Радянського Союзу, ідеологічних штампів. Парадоксально, але факт, що жодна з кампаній з обліку збитків, заподіяних під час війни архівам, бібліотекам, музеям в тому числі іншим культурним закладам і установам України, які започаткувалися у воєнні і в повоєнні роки, не була доведена до логічного завершення. Зібрані матеріали в кращому випадку ставали надбанням архівних сховищ. Відомі й факти їх безслідного зникнення [1, с. 20]. Як наслідок, переважна більшість установ культури, які зазнали непоправної шкоди під час війни, досі не мають реєстрів втрачених цінностей.

Висвітлення методів і засад культурної політики на окупованих землях належать до найактуальніших в сьогоднішніх умовах державотворення проблем. У радянській історіографії панував спрощений підхід до вивчення цього питання, здебільшого усім подіям надавалось негативного характеру, руйнація та знищення приписувались виключно нацистським окупантам, хоча радянська влада була найгрізнішим руйнівником української національної культури.

Всебічне дослідження, розсекречення джерел інформації, яке окреслює загальні масштаби втрат архівних фондів, а також маршрути їх транспортування у місця подальшого утримання, покликане відновити історичну справедливість, привернути увагу фахівців та світової громадськості щодо добровільного повернення історико-культурних цінностей України, втрачених внаслідок війни, колоніальних пограбувань або контрабандних крадіжок. Не було жодного випадку, коли силоміць вилучені раритети української культури, рукописні книги чи стародруки, твори мистецтва, документи історії, церковне майно, приватні чи громадські колекції повернуто законному власнику.

Отже, розбудова держави, завдання духовного відродження України, визначення перспектив розвитку усіх галузей національної культури, подальша демократизація суспільства, підвищення рівня національної самосвідомості зумовлюють необхідність активізації дій у сферах виявлення та повернення культурних цінностей в Україну.

Мета нашої публікації полягає у тому, щоб на підставі неупередженої оцінки тогочасних дій виявити низку чинників, які спричинили втрату архівних фондів України, дослідити механізми вилучення та шляхи їх міграції, виявити місця знаходження, узагальнити й визначити масштаби завданих збитків і розробити рекомендації щодо теоретичного і практичного використання результатів дослідження.

У статті передбачено виконання наступних завдань: відслідкувати умови та обставини знищення радянською владою значної частини документальних матеріалів оперативного значення за неможливості їх вивезення; з'ясувати долю архівних фондів, втрачених під час евакуації до

східних областей Радянського Союзу та розкрадених в місцях утримання; проаналізувати результати реалізації нацистської політики в сфері вилучення архівних цінностей з окупованої території; визначити масштаби втрат архівних цінностей України за період нацистської окупації.

В історичній науці на сучасному етапі недостатньо висвітлена тема, присвячена дослідженню обставин, наслідків та масштабів втрат архівних фондів України під час Другої світової війни. Це зумовлено, в першу чергу, тим, що радянський режим замовчував цю проблему. Тільки з отриманням Україною незалежності виникла необхідність пошуку, збирання зі всього світу та зберігання на належному рівні матеріально-культурних скарбів українського народу.

Науковці, котрі займалися даною проблематикою, обмежувались доступом до інформації з огляду на її знаходження у закритих спецфондах архівів. Попередні праці з проблеми, яка досліджується, за весь післявоєнний період можна класифікувати за трьома групами, а саме: праці істориків, громадських діячів періоду існування СРСР, серед яких Л. Максакова [2], В. Максаков [3], П. Гудзенко [4], О. Мітюков [5], П. Павлюк [6] та інші. Загалом, радянські історики у наукових працях, присвячених заподіяним українській культурі збиткам, не в стані були науково їх осмислити, подати об'єктивні аналітичні оцінки. Вони були занадто заідеологізовані, висвітлення даної проблеми подавалось неповним, однобоким – всі звинувачення лишень покладалось на нацистську окупаційну владу без жодного натяку німецькій окупаційній власті, і ніякого натяку про збитки заподіяні архівним надбанням України, радянською владою. Потрібно зауважити, що недостатньо досліджувались науковцями обставини евакуації українських архівів до східних областей СРСР, основна увага зверталась на подвиги радянських людей, котрі рятували культурні цінності під час евакуації. Серед когорти зарубіжних дослідників доречно відзначити П. Грімстед [7], Д. Лам-Мейера [8], Н. Мюллера [9], В. Фідлера [10] та інших.

З проголошенням незалежності Української держави до проблеми повернення втрачених історико-культурних та духовних цінностей знову привернуто увагу уряду та української громадськості. Вже з 90-х рр. ХХ ст. започатковано дослідження різних аспектів, проблеми вилучення і повернення архівних фондів втрачених внаслідок Другої світової війни. Результати досліджень відображено у науковому доробку О. Федорука [11], І. Дацківа [12], М. Дубик [13], Б. Іваненка [14], Т. Себти [15] та інших. Таким чином, окремі аспекти діяльності представників як радянської адміністрації, так і німецької окупаційної влади та її союзників щодо збитків заподіяних архівам України знайшли відображення в сучасній українській історіографії, однак до останнього часу не реалізований комплексний підхід до встановлення втрат архівних фондів України в період евакуації радянськими органами влади, та винищення культурних та документальних цінностей здійснюваних не тільки в ході бойових дій, а цілеспрямовано, на підставі спеціально розробленої нацистськими ідеологами концепції.

Друга світова війна, що була однією з найжахливіших подій у всесвітній історії, крім величезних і непоправних людських і матеріальних втрат, принесла ще й надзвичайно велику розруху у духовній сфері людства, зокрема українського народу. Адже волею імперських амбіцій двох політичних держав Україна стала однією з основних арен жадливої битви, в полум'ї якої горіли і нищились безцінні духовні скарби нашого народу.

За роки Другої світової війни в Україні була не лише знищена, а й вивезена величезна кількість матеріальних і духовних історико-культурних цінностей, в тому числі й велика кількість архівних Документів, рукописних та інших писемних джерел. Сьогодні, коли висвітлюється багато «білих плям» в історії, потрібно зауважити, що втрати українських архівних фондів під час Другої світової війни являють собою проблему, в якій слід врахувати, крім прямого вивозу нацистами архівних матеріалів до Німеччини, часткову евакуацію їх на початку війни в тиллові райони СРСР.

На початок війни мережа державних архівів України складалася з 7 центральних, 2 військово-історичних, 23 обласних архівів та 21 їх філіалу, 746 районних та 65 міських архівів [14, с. 27].

Відтак, із перших днів війни почалася підготовка і проведення евакуації цілком таємних і таємних документів науково-історичного і оперативного значення в східні райони СРСР. Продовж липня-вересня 1941 р. із 37 державних архівів України 19 областей евакуйовано 6500 фондів, які нараховували 1,5 млн справ, що складало за об'ємом 60 вагонів документального матеріалу. Евакуйовано найбільш цінні державні документи, зокрема з Центрального архіву давніх актів з історії України документи XVI-XIX ст., в тому числі унікальні історичні документи-грамоти Б. Хмельницького, різні укази та інше [16, с. 435].

Вивезено повністю всі документи Центрального архіву революції і обліково-довідковий матеріал управління державними архівами України, документи Центрального фото-фоно-кіно архіву-фотокартотека, фільми, негативи тощо.

Вивезено весь фонд друкованих матеріалів-газет за 1917–1941 рр., всього 1400 назв і 100 тис. примірників, листівки, прокламації, рідкісні книги. Також евакуйовано документи Генерального Секретаріату Центральної Ради, урядових установ періоду гетьманщини, Директорії УНР та інші.

Крім того, вивезено документи каральних і розвідувальних органів царського уряду: охранки, жандармерії, поліції, таємних відділів канцелярій генерал-губернаторів і губернаторів, контррозвідки тощо [17, арк. 37].

Однак із деяких державних архівів прикордонних областей евакуювати документи не було можливості в результаті порушення зв'язку з тилом. Так, із м. Луцьк документів евакуювати не вдалося, всі оперативно-довідкові матеріали були знищені на місці. Із Чернівецького, Дрогобицького, Станіславського, Рівненського і Тернопільського архівів евакуювані тільки оперативно-довідкові матеріали. З Львівського обласного архіву вивезено всі оперативно-довідкові документи і незначну частину документальних матеріалів секретних фондів [18, арк. 116–117]. 9 вересня 1941 р. П. Гудзенко підбив кінцеві підсумки евакуації в Україні у рапорті начальнику Архівного управління СРСР Нікитинському: «У відповідності до вищих вказівок всі таємні документальні матеріали держархівів УСРС направлені в глибокий тил. Матеріали, що не мають оперативного і наукового значення (макулатура), знищені. Залишилась основна частина документів держархівів, котрі евакуювати не видається можливим через відсутність транспорту» [19, арк. 94]. Відповідно до вказівок НКВС Союзу РСР документи державних архівів України евакуювано в такі міста: Златоуст, Уфа, Актюбінськ, Шадринськ, Ульяновск, Балашов, Уральськ [17, арк. 4].

На підставі неупередженого аналізу тогочасних дій можна виділити низку чинників, які спричинили втрату більш ніж половини архівного фонду України: по-перше, загибель архівів внаслідок ворожого бомбардування в перші дні війни; по-друге, знищення частини документів, які мали оперативне значення, у зв'язку з неможливістю їх вивезення у безпечні місця; по-третє, евакуація документів на схід і, по-четверте, здійснення нацистської політики в галузі культурних цінностей на окупованій території.

Проте очевидно, що переважна частина зраненого державного архівного фонду лишилася в Україні. І збитки, заподіяні архівам, які опинилися на окупованій території, перевищили всі разом взяті вищеназвані чинники втрат [14, с. 28]. Вперше в історії винищення культурних і документальних цінностей здійснювалося не тільки в ході бойових дій, а цілеспрямовано, на підставі спеціально розробленої нацистськими ідеологами концепції.

У різних окупаційних німецьких територіальних утвореннях в Україні архівними питаннями займалися різні організації, насамперед архівна служба айнзацштабу рейхслайтера Альфреда Розенберга. Головною фігурою нацистської політики в Україні в питаннях культурних цінностей був німецький архівіст доктор Георг Вінтер. Восени 1941 р. після служби при окупаційних військах у Франції він був відряджений в Україну.

З кінця 1942 р. Георг Вінтер очолив Крайове управління архівами, бібліотеками музеями. Підпорядковуючись Еріхові Коху та Архівному управлінню Рейху, Вінтер водночас був представником Оперативного штабу Розенберга (Einsatzstsb Reichsleiter Rosenberg: – ERR) при відомстві гітлерівського райхсміністра окупованих східних територій Альфреда Розенберга [20, с. 93].

Політика окупаційних властей щодо українських архівів була чіткою і передбачала: а) недопущення знищення захоплених документів; б) здійснення їх суворого обліку; в) максимальний збір і найкраще використання архівних матеріалів в інтересах окупаційного режиму; і, найголовніше, планомірне вивезення до рейху найбільш цінних колекцій [21, с. 21–22]. Під час окупації в Україні діяло кілька організацій, що займалися розшуком історико-культурних цінностей, їх збереженням, конфіскацією та іншими заходами. На початку окупації архіви грабувалися окремими військовими організаціями. У початковий період війни особливо відзначилася так звана група Еберхарда фон Кюнсберга, батальйон особливого призначення при міністерстві закордонних справ, що був створений з ініціативи міністра закордонних справ Ріббентропа і діяв під його керівництвом.

Командиром батальйону був штурмбанфюрер СС Еберхард барон фон Кюнсберг. Батальйон складався з чотирьох рот. Його завдання полягало в тому, щоб негайно після падіння великих міст захопити, виявити і вилучити з палаців й музеїв архівних та бібліотечних цінностей, що призначалися для відправки до Німеччини [22, арк. 156]. Вивезення архівних документів з території України відбувалося упродовж усього окупаційного періоду. В результаті повітряного бомбардування Чернігова німецько-фашистською авіацією 23 серпня 1941 р. разом з будівлями обласного держархіву УНКВС Чернігівської області згоріли документальні матеріали упродовж 1661–1940 рр. в кількості 1280 фондів, майже 1300 тис. одиниць зберігання. До його складу входили документи великих російських і українських письменників, документи російських імператорів, історичних діячів, грамоти царя Олексія Михайловича, Петра I, Єлизавети Петрівни, Катерини II та ін. Знищені матеріали висвітлювали історію Лівобережної України починаючи з середини XVII по XIX ст. включно, процес приєднання України до Росії, діяльність графа Розумовського в Україні, історію державних установ, судочинства в Україні з середини XVII ст. по 1938 р., національно-визвольну боротьбу українського народу проти польської шляхти, розвиток

цехового ремесла, повний комплект статистичних даних по Чернігівській губернії з середини XIX–XX ст. [23, арк. 125–126].

З Львівського обласного державного архіву вивезено документальні матеріали з XIII ст. по 1939 р. Вивезені в Тинець поблизу Кракова матеріали Губернаторства і Намісництва Галиції з 1772 по 1918 р., 41 пергаментний диплом за період з 1434 по 1865 р., а також 103 пергаментних дипломи з XIII по XIX ст. архіву Лянцкоронських і 113 з архіву Дідушицьких. Вивезено колекцію в 1 тис. книг і актів різних місцевостей та установ Галичини, метричні книги, опис майна церков, рукописні книги [23, арк 1–2].

За період окупації німецькими військами були захоплені і вивезені з Тернопільського обласного архіву УНКВС в міста Краків і Лодзь документальні матеріали з 1924 по 1935 р. 10 фондів у кількості 924 одиниці зберігання, знищено і розграбовано матеріали 40 фондів за період з 1915 по 1939 р. [24, арк. 12].

За період окупації зазнали втрат і харківські архіви. На час захоплення Харкова там знаходилися й архівні фонди, перевезені у липні – серпні 1941 р. з Києва та інших міст України для подальшої евакуації на Схід, але потрапили до рук окупантів [25, с. 5].

Величезні списки втрачених документів Дніпропетровським обласним державним архівом: з близько 800 тисяч справ евакуйовано лише 43 тис. (5 %). Та й серед них більшу частину склали описи, таємні фонди та деякі документи політичного характеру часів царату. Найцінніша частина архівної колекції – фонди канцелярії Катеринославського губернатора, губернського правління, канцелярії Азовського козацького війська, міської управи, фонди багатьох освітніх, релігійних, медичних установ, органів місцевого самоврядування, документи промислових підприємств, судових установ тощо за 1679–1941 рр. залишились в окупованому місті й загинули внаслідок воєнних дій та окупації. Таким чином тільки обласний архів втратив понад 750 тис. архівних справ. В окупованому Дніпропетровську залишилася також велика кількість документів партійних організацій, бібліотек, історичного та художнього музеїв. За даними штабу керівника робочої групи оперативного штабу рейхсміністра А. Розенберга Й. Брауна, у Дніпропетровську на час приходу німецької армії знаходилося 1195 тис. архівних справ у складі 3100 фондів [26, с. 188–189].

У період тимчасової окупації м. Луцьк – з 25 червня 1941 р. по 5 лютого 1944 р. – архівні документальні матеріали повністю знаходилися в руках окупаційних властей. Конкретні розміри збитків, що їх зазнали документи архіву, визначити важко, бо частину з них до війни не обліковано і не впорядковано. Але, як стверджують підсумкові акти збитків, складені відповідними комісіями 15 грудня 1944 р., фашистами були повністю знищені 8 фондів облдержархіву загальною кількістю більше 12 тис. одиниць зберігання, 46 – заподіяно значної шкоди, всього знищено 1116946 справ. Відсутніх збитків завдано і бібліотеці облархіву; знищено і вивезено 9071 примірник друкованих видань. Втрати настільки значні, що за кількістю втрачених одиниць зберігання архів не вийшов на ту кількість і сьогодні. Архівні фонди вивозилися на вантажних автомобілях, частину з них відправлено в Німеччину, інші до Варшави. Знищення і пограбування архівних матеріалів проводилося німецькими військами за розпорядженням Луцького гебітскомісара Ліндера [27, с. 225–226].

Важка доля випала і на Державний архів Вінницької області. В результаті повітряних бомбардувань і артилерійських обстрілів загинула частина документів за період з 1923 по 1931 рр. в кількості 42229 одиниць зберігання. Знищено 257 фондів, зокрема фонди губернських установ та органів влади. Що ж стосується документів дореволюційного періоду, то німці вивезли 588 планів поміщицьких маєтків Подільської губернії та 10 карт. Окрім того, втрачено 27 фондів церков, 1 фонд синагоги, 2 фонди мирових суддів, фонди Центральної комісії, впровадженої для ревізії дворянських депутатських зібрань Київської, Подільської і Волинської губерній та деякі інші фонди [28, с. 205].

Зазначимо, що найбільш масовий вивіз культурних цінностей почався під час відступу. Так, навесні і влітку 1943 р., коли в ході війни відбувся вирішальний злам, нацистське командування прийняло рішення про евакуацію на Захід найважливіших культурних цінностей, зокрема тих, які, згідно з їхньою пропагандистською оцінкою, могли характеризувати «становище та досягнення німецьких колоній на окупованих землях» [29, арк. 39]. Серед архівних матеріалів перевага надавалася документам німецьких громад в Україні і актовим книгам місцевих магістрів, які функціонували в системі середньовічного магдебурзького права і, відповідно, нібито демонстрували давній німецький вплив на долю цих земель. Відбір матеріалів з українських архівів та їх відправку у вересні-жовтні 1943 р. здійснювала адміністрація Г. Вінтера і спеціалісти штабу А. Розенберга [30, с. 20].

У 1943 р. при наступі Червоної армії за наказом доктора Г. Вінтера були вивезені в Кам'янець-Подільський і далі в Німеччину документи Центрального архіву давніх актів – книги Київського, Володимирського, Подільського, Брацлавського воеводств за 1519–1836 роки (5838 книг), фамільні

зібрання польських магнатів Потоцьких, Гижицьких, Сапег за XVIII-XIX ст. (182 коробки), Рум'янцевський генеральний опис Малоросії XVIII ст. (429 книг), зібрання Товариства Несторалітописця за 1512–1806 рр. (736 документів) [31 с. 91]. Вивезення здійснювалося також союзниками нацистів. Так, при відступі румунських військ із м. Чернівці і області весь документальний матеріал Чернівецького облдержархіву був приготовлений до евакуації: зв'язаний у в'язки і спакований в ящики. Весь матеріал евакуювати в глиб Румунії не вдалося, але цінні фонди – примарії, жандармерії, сігуранци, трибуналу – вдалось вивезти румунським властям. Трибунал був відправлений в Трансільванію, а решту – в Ясси та Бухарест. Вивезені матеріали були дуже великою цінністю в історичному і науковому відношенні. Окрім того, румунами вивезено значну кількість архівних матеріалів з прикордонних районів Північної Буковини – в Сучаву, Радауци, Кимполунг. Ці матеріали також становили велику цінність, особливо у вирішенні прикордонних питань [19, арк. 4]. Загалом таких прикладів можна б було наводити ще багато. Треба зазначити, що архіви України під час Другої світової війни зазнали збитків ще й внаслідок невдало проведеної евакуації документів в тил, масових знищень за розпорядженнями радянських служб, знищення документів та руйнування приміщень архівів внаслідок воєнних дій обох сторін.

Отже, архіви України під час Другої світової війни зазнали втрат ще при евакуації їх в тил радянськими органами, як дорогою, так і шляхом знищення їх частини, яку не встигали евакуювати у віддалені райони СРСР. Частина архівів пропала в місцях їх розміщення, а також в результаті залишення їх в Російській Федерації і неповернення в Україну. Величезні втрати архівів України сталися також під час німецької окупації українських земель шляхом знищення їх, а також масового вивезення до Німеччини. Таким чином, український народ зазнав величезних втрат духовної спадщини, яка мала велику наукову й історичну цінність. Відтак, висвітлення минулого може допомогти не тільки дослідити долю культурних цінностей України, але й заповнити «білі плями» в історії Другої світової війни та відновити історичну справедливість.

Список використаних джерел

1. Федорук О. Повернення в Україну втрачених культурних цінностей в контексті державотворчого процесу та духовного відродження / Олександр Федорук // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – 334 с.
2. Максакова Л. В. Спасение культурных ценностей в годы Великой Отечественной войны / Л. В. Максакова. – М.: Наука, 1990. – 133 с.
3. Максаков В.В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 г.г.) / В.В. Максаков. – М.: Наука, 1969. – 430 с.; Максаков В. В. Архивы и архивное дело СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 г.г. / В. В. Максаков // Вопросы архивоведения. – М., 1961. – № 2. – С. 3–13.
4. Гудзенко П. Історики-архівісти України у дні Великої Вітчизняної війни / П.Гудзенко // Науково-інформаційний бюлетень АУ УРСР. – К., 1958. – № 2(32). – С. 30–42.
5. Мітюков О.Г. Діяльність архівних установ Української РСР у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / О.Г. Мітюков // Архіви України. – 1975. – № 2. – С. 9–18.
6. Павлюк П. Архіви України в роки Великої Вітчизняної війни / П. Павлюк // Науково-інформаційний бюлетень АУ УРСР. – 1948. – № 2 (3). – С. 11–14.
7. Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Patricia Kennedy Grimsted / Patricia Kennedy Grimsted // Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. – Cambridge, MA, 2001. – (Harvard Papers of Ukrainian Studies). – 798 p.; Грімстед Патриція Кеннеді. Доля Київського центрального архіву давніх актів у Другій світовій війні: Потрійна трагедія – нищення, пограбування, пропаганди / Патриція Кеннеді Грімстед // Архіви України. – 2002. – № 4–6. – С. 46–76.
8. Лам-Мейер Д. Міжнародний інформаційний листок «Здобич війни», видання присвячене проблемам культурних втрат у другій світовій війні / Д. Лам-Мейер // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К.: Танат, 1996. – Вип. 10. – С. 189–191.
9. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). / Н. Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.
10. Фідлер В. «Трофеї війни» та міжнародна відповідальність / В.Фідлер // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К.: Танат, 1996. – Вип. 10. – С.79–86.
11. Федорук О. Повернення культурних цінностей – повернення національної гідності / О. Федорук // Віче. – 1993. – № 3. – С.20–27.; Fedoruk A. Conference «The restitution Cultural Treasures: Problems of Repatriation and Common Usage» in Minsk – by Alexander Fedoruk / A. Fedoruk // Spoils of war. – № 4. – August 1997. – 99 p.
12. Дацків І. Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / І.Б. Дацків // Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2001. – 22 с.
13. Дубик М. Г. Архівна справа в окупованій Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / М. Г. Дубик // Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. К., 1997. – 22 с.; Дубик М. До історії архівної діяльності нацистських установ в Україні під час окупації у 1941–1944 рр. Крайове управління архівами, бібліотеками та музеями при Рейхскомісаріаті України / М. Г. Дубик // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип.6. – К., 1996. – С.194–198.; Дубик М. Архіви Києва часів німецької окупації / М. Г. Дубик // Наук. зап.: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1997. – Т. 2. – С. 519–542.
14. Іваненко Б. Архіви України під час другої світової війни: переміщення, втрати,

повернення, відшкодування / Б. Іваненко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – С. 26–33. 15. Себта Т. Діяльність німецьких архівних управлінь у Генеральному Губернаторстві і Райхскомісаріаті Україна (1939–1945 pp.) / Т. Себта // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 9. – С. 230–237. – Рец. на кн.: Stefan Lehr. Ein fast vergessener «Osteinsatz»: Deutsche Archivare im Generalgouvernement und im Reichskommissariat Ukraine. – 2007: Droste Verlag, 2007. – 412 s.; Себта Т. Архівні джерела про українські культурні цінності вивезені нацистами в роки II світової війни: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т.М. Себта // України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2000. – 20 с. 16. Дацків І. Українські архіви під час Другої світової війни / І. Б. Дацків // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 4. – С. 435–439. 17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 62, арк. 37. 18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 14, оп. 1, спр. 2313, арк. 116–117. 19. ЦДАВО України, спр. 2314, арк. 94. 20. Грімстед Патриція Кеннеді, за участю Геннадія Боряка. Нищення українських музеїв, архівів бібліотек у роки другої світової війни / Грімстед Патриція Кеннеді, Геннадій Боряк // Пам'ятки України. – 1994. – № 3–6. – С. 92–105. 21. Іваненко Б. Загальні принципи підходу до реституції духовної спадщини українського народу / Б. Іваненко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 7. – К: Абрис, 1996. – 64 с. 22. ЦДАГО України, ф.1, оп. 23, спр. 3107, т. 4, арк. 156. 23. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2702, арк. 125–126. 24. Там само, спр. 2728, арк. 12. 25. Бібліотечні фонди Харкова в роки другої світової війни. Доля культурних скарбів України під час другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. – Вип. 2. – К., 1997. – 102 с. 26. Мешков Д. Дніпропетровські архіви під час другої світової війни / Д. Мешков // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – 334 с. 27. Гика В. Про збитки заподіяні архівним установам Волині в роки другої світової війни / В. Гика // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – 334 с. 28. Петренко Г. І. Втрати Державного архіву Вінницької області у роки другої світової війни / Г. І. Петренко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 6. – К., 1996. – 334 с. 29. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 5, спр. 2, арк. 39. 30. Грімстед Кеннеді П. Доля українських культурних цінностей під час другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / Грімстед П. Кеннеді Грімстед, Г. Боряк. – Львів: Фенікс, 1992. – 120 с. 31. Пшеничний А. П. Архивы на оккупированной территории в годы Великой Отечественной войны / А. П. Пшеничный // Отечественные архивы. – 1992. – № 6. – С. 90–98. 32. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 2740, арк. 4.

Игорь Дацкив

СУДЬБА УКРАИНСКИХ АРХИВОВ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье исследуются потери Украиной историко-культурных ценностей во время Второй мировой войны. В результате анализа исторических документов об уничтожении и вывозе архивных культурных приобретений из нашего государства, выяснено, что имперские силы делали это дело профессионально и целеустремленно, преследуя свои корыстные захватнические цели, чтобы исказить историческую правду и память народов, поставить под сомнение их национальную самобытность, государственность и существование. Очерчено общие масштабы трагедии потери архивных фондов, а также маршруты их перемещения и мест последующего хранения.

Ключевые слова: историко-культурные ценности, архивы, документы, оккупационные учреждения, эвакуация.

Igor Datskiw

DESTINY OF UKRAINIAN ARCHIVES IN SECOND WORLD WAR

This article deals with the loss of Ukraine's historical and cultural property during Second World War. The analysis of historical documents about the destruction and removal of archival cultural heritage of our country gives reason to believe that the imperial forces have been doing this work professionally and purposefully pursuing their selfish aggressive goals to distort historical truth and memory nations to question their national identity, sovereignty and existence. The general scope of the tragedy of the loss of archives, as well as routes and locations of moving further storage are outlined.

Key words: historical and cultural values, archives, documents, occupying agencies, evacuation.